

**Venetië** reportage

Oorlogskaraoke uit Oekraïne, een vervuilde Duitse woning en cacaokunst uit Congo: op de Biënnale in Venetië komt de hele wereld voorbij.

# Vreemdeling is op de Biënnale een ruim begrip: we zijn het allemaal

tekst **Harmen van Dijk**

**O**p een groot scherm is een landkaart te zien met daarop Europa en een groot deel van Afrika. Er komt

een hand in beeld die een stift vasthoudt. Een meisje begint te praten, over hoe ze vanuit Somalië naar Lampedusa reisde. Terwijl ze met de stift de route tekent, vertelt ze op kalme toon over droge woestijnen, vreemde mannen in auto's, de boot en de zee. En zo gaat dat ook op een vijftal andere schermen – met andere ijzingswekkende vluchtverhalen. Het is een even simpele als effectieve installatie van de Frans-Marokkaanse kunstenaar Bouchra Khalili

op de Biënnale van Venetië.

De wereld is gevuld met vreemdelingen. Dat is de centrale boodschap die de 60ste editie van het immer overweldigend kunstevent wil overbrengen (er is werk van ruim 300 kunstenaars te zien). Het thema *Foreigners everywhere* is bedacht door curator Adriano Pedrosa. Hij komt uit Brazilië en is de eerste samensteller van deze tweejaarlijkse kunst-explosie die uit het 'mondiale zuiden' komt, ofwel niet uit de westerse wereld. Een beetje een vreemdeling dus, op z'n minst een nieuwkomer. Bovendien is hij openlijk gay. Ook dat verbindt hij aan het thema, want mensen die niet hetero zijn, kunnen zich vreemdelingen voelen in de samenleving. Mensen die mentaal anders in elkaar zitten, de neurodiverseren, passen wat Pedrosa betreft ook in het thema.

Zo waaiert de hoofdtentoonstelling die hij heeft samengesteld nogal breed uit. Pedrosa wil vooral veel vreemdelingen in de kunstwereld

Naast de expositie presenteren 88 landen zich op het kunst-evenement

introduceren. De opmerking: 'Dit is de eerste keer dat deze kunstenaar vertegenwoordigd is op de Biënnale' duikt opvallend vaak op. Er spreekt een zekere verontwaardiging uit. De Turkse Fahrleissa Zeid, die leefde tussen 1901 en 1991, had ook best eerder opgemerkt mogen worden. Ze maakte opvallend abstract werk. Net als Bertina Lopes uit Mozambique (1924-1912) die in haar krachtige doeken haar roots duidelijk liet zien.

Als niet-westerse vrouwen stonden ze in de vorige eeuw in de kunstwereld op een dubbele achterstand en het is mooi het werk hier nu te zien. Er zijn opvallend veel reeds overleden kunstenaars vertegenwoordigd die postuum onder de aandacht gebracht worden – meestal volkomen terecht.

Soms kun je de gedachte echter niet onderdrukken dat het misschien ook niet zo gek is dat eerdere curatoren niet voor bepaalde werken gekozen hebben. André Taniki Yanomami uit het Amazonegebied legde met kleurige tekeningetjes sjamanistische rituelen vast. Antropologisch heel interessant, maar of het nou meteen vergeten kunstwerken zijn, valt te betwisten.

De brede insteek van het begrip vreemdeling levert verrassingen op. Zoals het aangrijpende videowerk van de Zuid-Afrikaanse Gabrielle Goliath. Ze laat mensen zien die slachtoffer zijn geworden van geweld door mannen. En dat zijn natuurlijk vaak mensen die afwijken van de norm. Ze vertellen over de traumatische ervaring, alleen heeft Goliath de woorden uit de inter-

views geknipt, zodat alleen de zuchten, de aarzelingen, het weglachen, het slikken en soms sniffen te horen is. Je ziet de paniek, de pijn, de berusting in de ogen van de vertellers. Je voelt wat ze voelen, ook al hoor je niet wat ze hebben meegemaakt. Non-verbale communicatie is verpletterend, zo blijkt.

Naast de expositie die de curator heeft samengesteld presenteren 88 landen zich op de Biënnale, sommige met een eigen paviljoen in het naar jasmijn geurende park Giardini op de oostflank van het eiland, andere in Arsenale, het historische pakhuizencomplex even verderop. Ze hebben zich ook laten inspireren door het vreemdelingen-thema. Daarbij valt op dat juist de traditionele bewoners van landen als de Verenigde Staten en Australië zich vreemdelingen in het land noemen dat van oorsprong toch echt hun thuis is.

Indrukwekkend is het monnikenwerk van Archie Moore in het Australische paviljoen. Met krijt tekende hij op de zwarte muren een stamboom van zijn vele voorouders, de oorspronkelijke bewoners van het continent. Hij gaf ze namen en gaat daarmee 65.000 jaar terug in de tijd. Het kunstwerk won de Gouden Leeuw.

**De Biënnale in Venetië** duurt t/m 24 november. [labiennale.org](http://labiennale.org)



Een zaal met voornamelijk oudere kunstwerken op de Biënnale. FOTO JACOPO SALVI



Linksonder op deze pagina: werk van de Ethiopische kunstenaar Tesfaye Urgessa. Links: het Duitse paviljoen met werk van Ersan Mondtag. FOTOS HARMEN VAN DIJK, MATTEO DE MAYDA

## MACABERE KARAOKE

De gewapende conflicten in de wereld zijn nooit ver weg op de Biënnale. In het oog springt het Israëliëse paviljoen. Het is gesloten. Kunstenaar Ruth Patir besloot zelf het paviljoen dicht te houden. Tot er in Gaza een staakt-het-vuren is en alle gijzelaars door Hamas zijn vrijgelaten, staat te lezen op een papier dat tegen het glas geplakt is. Daarmee nam Patir de activisten van Art Not Genocide Alliance, die klaar stonden om bij de opening luidkeels van zich te laten horen, de wind uit de zeilen. Toch is de Italiaanse overheid er niet gerust op; voor het paviljoen staan twee zwaar bewapende militairen.

De Palestijnen hebben op het Biënnaleterrein geen eigen tentoonstelling, wel wordt op diverse plaatsen aandacht gevraagd voor hun zaak, bijvoorbeeld in de video-installatie *Disobedience Archive*, waar protest en verzet in alle vormen te zien is. Maar de Biënnale spreidt zich uit over heel Venetië, en vlak bij de Rialtobrug is de tentoonstelling *South West Bank* te zien. De toon is er opmerkelijk kalm, de videowerken handelen over het dagelijks leven op de bezette Westelijke Jordaanoever.

Even verderop gaat het wel over het geweld in Gaza, met een overweldigend schilderij van de Palestijnse kunstenaar Malak Mattar. Het past maar net in de bescheiden Feruzzi Gallery. Opgebouwd in louter grijs-tinten verwijst het duidelijk naar Picasso's *Guernica*, maar hier wordt de verwoesting in Gaza zichtbaar gemaakt. Een gillend paard, de bek wijd open-

gesperd. Een kind zit verdwaasd op de kar die het dier voorttrekt. Ingestorte huizen, een knuffelbeer in het puin.

De andere oorlog, in Oekraïne, krijgt ook veel aandacht. Rusland is afwezig, het land heeft zijn paviljoen uitgeleend aan Bolivia dat, naar verluidt vanwege interne discussies, een weinig interessante invulling heeft gegeven. Oekraïne zelf is er wel, met een in-en-in cynisch kunstwerk van Andrii Dostliev en Lia Dostlieva. Op beeldschermen is een wervingsactie te zien voor acteurs die verschillende types Oekraïense vluchtelingen kunnen spelen: 'Het ideale slachtof-

Het Israëliëse paviljoen is dicht, 'tot er een staakt-het-vuren is'

fer' dat moet kunnen huilen of juist de 'tevreden vluchteling' die droevig, maar niet dramatisch kijkt.

Het Poolse paviljoen biedt onderdak aan het Oekraïense collectief Open Group. Op beeldschermen zijn Oekraïners te zien, echte dit keer, die de geluiden van de oorlog nabootsen: de sirenes, de vallende bommen, de ratelende mitrailleurs. Het publiek wordt uitgenodigd om achter een microfoon te gaan staan en ze na te doen, als in een macabere karaoke. Hoogst ongemakkelijk – niemand die het doet.



'No Words', tentoongesteld in de Feruzzi Gallery. FOTO MALAK MATTAR



## AFRIKA IS PRESENT

In het Nederlandse paviljoen probeert Renzo Martens een 'gelijk speelveld' te creëren voor kunstenaars uit Congo. Daar is hij al jaren mee bezig. Zijn provocerende documentaire *Enjoy Poverty* uit 2008 leidde tot een langdurige relatie met de bewoners van een afgelegen plantage in Lusanga. Martens zorgde ervoor dat er een museum kwam en moedigde talentvolle mensen aan kunst te maken. Nu staan hun werken in Venetië. Het zijn expressieve beelden die pijn en worsteling laten zien. Ze zijn gemaakt van cacao en palmolie, producten die op de plantage worden geproduceerd voor de westerse consument. Het paviljoen geurt naar chocola. Via een videoverbinding is er contact met Lusanga.

Het is een lovenswaardig streven dat Martens al zo lang, en met succes, de kunstwereld toegankelijk probeert te maken voor mensen die eerder geen enkele kans hadden daarin door te dringen. Maar Afrika is zeker niet afwezig op de Biënnale. De bijdrage van Benin oogst veel bewondering. Het land pakt uit met werk van onder andere Romuald Hazoumé, die eerder voor de Slavernijtentoonstelling in het Rijksmuseum het indruk-

wekkende *La Bouche du Roi* maakte. Hij rangschikte 304 plastic jerrycans zoals tot slaaf maakten in het ruim van een zeilschip vastgeketend lagen. Voor de Biënnale maakte hij, ook van lege jerrycans, een iglo-vormige hut die het centrale punt vormt in een tentoonstelling met krachtige vrouwenportretten van Moufouli Bello. Ook Ethiopië doet voor het eerst mee aan de Biënnale en presenteert zich zelfverzekerd met de schilder Tesfaye Urgessa. De grote werken vullen moeiteloos de statige zalen, maar het zijn vooral de kleine, haast kariatuurale portretten, die de aandacht trekken.

Egypte, toch ook Afrika, heeft al sinds 1952 een paviljoen in Venetië. Daar kun je deze editie zomaar een uur blijven hangen omdat je gegrepen wordt door de muzikale vertelling *Drama 1882* van Wael Shawky. Het is een gefilmde voorstelling waarin acteurs zingen over een opstand die door de Britten werd beëindigd met een bombardement op Alexandrië. Een koloniale geschiedenis vanuit Afrikaans perspectief, prachtig vormgegeven alsof je naar een poppenspel met papieren decors zit te kijken.

## IMMERSIEVE ERVARINGEN

Immersieve ervaringen zijn er volop in de landenpaviljoens. De meeste indruk maakt het Duitse paviljoen. Op een enorm videoscherm voeren beeldschone mensen, gekleed in witte gewaden, in een donker woud rituele dansen op. Wat laat kunstenaar Yael Bartana ons zien? Het gevoel bekruipt je te kijken naar propaganda uit een totalitaire fase in de Duitse geschiedenis – nazitijd? DDR? Vervolgens raak je verzeild in een volkomen vervuilde woning, gemaakt door Ersan Mondtag. Een onopgemaakt bed, een vervuilde badkamer, verlaten keukens en voorgoed storende tv laten zien dat die glorieuze poeha buiten op dat beeldscherm de gewone mens niets gebracht heeft.

Eenzelfde teleurstelling is te voelen in het Britse paviljoen, waar John Akomfrah in een lawine aan video-installaties de grote en kleinere verschrikkingen van de wereldgeschiedenis aan je voorbij laat trekken, begeleid door hypnotiserende geluidseffecten.

De Servische kunstenaar Aleksandar Denić dompelt de bezoeker onder in een 'koloniale expositie' waarin de logo's van westerse merken als Coca Cola, Louis Vuitton en BP volkomen vanzelfsprekend alomtegenwoordig zijn in woningen, winkels en werkplaatsen. Boven alles uit torent het woord 'Europa', opgebouwd uit grote lichtgevende letters. Het staat achterstevoren, het licht van het westen valt niet de ruimte in, maar slaat dood tegen de achterwand.

Een stuk opbeurender is de Zwitserse immersieve totaalervaring – er valt zelfs wat te lachen. In een hysterische animatie, geprojecteerd op een koepel in het plafond, passeren alle clichés over het land de revue: kaas, koeien, casino's, bankgeheimen en Alpen. Met godinnen als Friedena en Gudruna in de hoofdrollen wordt de mythe van *The miracle of Helvetia* door de Zwitsers-Braziliaanse kunstenaar Guerreiro do Divino Amor vrolijk afgebroken.